
Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

<http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/uufader.htm>

Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi*

Fatih DEMİREL

*Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
fa.demirel@hotmail.com*

ÖZET

Askeri okullar olan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun ile başlayan eğitim öğretim kurumlarındaki modernleşme, Sultan II. Mahmud döneminde askeri okulların dışında da modern eğitim kurumlarının teşkiliyle devam etmiştir. Sultan II. Mahmud ile başlayan bu hareket, gerek Tanzimat döneminde gerekse Tanzimat sonrasında yeni öğretim kurumlarının teşkili ile sürdürülmüştür.

1846 yılında ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde üç kademededen oluşan bir hiyerarşik yapı oluşturma kararı alınmıştır. Bu yapılanma Tanzimat Dönemi'nin sonlarına kadar gerçekleştirilememiş olsa da yine Tanzimat Dönemi içerisinde, 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umumiye Nizâmnamesi, yeni tarz öğretim kurumları arasındaki hiyerarşi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışmada yeni tarzda kurulan öğretim kurumları arasındaki hiyerarşik yapı oluşumu süreci ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Sistemi, Osmanlı Mekteplerinde Hiyerarşi, Osmanlı Eğitiminin Modernleşme Süreci, Eğitim Tarihi.

---

* Atatürk Üniversitesinde, 16-18 Haziran 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen 1st International Symposium on History Education'da bildiri olarak sunulmuştur.

Hierarchy In The Modernization Process Of Ottoman Educational System

ABSTRACT

The modernization of educational institutions starting with military schools as Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun and Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun continued with the establishment of modern educational institutions in addition to these military schools in II. Mahmud period. This movement, which was started with Sultan Mahmud II, both in the Tanzimat Period and after Tanzimat Period had continued with constitution of new education institutions.

It was decided to create a hierarchical structure consisting of three stages as primary secondary and higher education, in 1846 . Although this structure has not been implemented until the end of the Tanzimat Period, also in the Tanzimat Period, *Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi*, issued in 1869, was a milestone for hierarchy among the new-style education institutions. In this paper it would be attempted to expose founding process of hierarchical structure between education institutions that is established in new form.

Key Words: Ottoman Educational System, Hierarchy in The Ottoman Schools, The Modernization Process Of Ottoman Educational System, History of Education.

GİRİŞ

18. yüzyılda Osmanlı, geçen asırlardaki ıslahat layihaları geleneğinden daha farklı bir ıslahat fikri ve hareketi içerisindedir.¹ 17. yüzyılda, eski Osmanlı kurumlarına işlerliğini yeniden kazandırmayı hedefleyen ıslahat fikri, 18. yüzyılda, yerini Batı yöntemlerini alma yönündeki ıslahat fikrine bıraktı. 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra, Lâle Devri (1718-1730) olarak isimlendirilen dönemde başlayan ilk çağdaşlaşma fikirleri ve girişimleri siyasal düzende bir iyileşme sağlayamamış, önemli fikirler de uygulama fırsatı bulamamıştı. Ancak bu ilk adımlar toplumsal ve siyasi dönüşümün yolunu açmıştır.² Lâle Devri ile başlayan devlet gücünü destekleme gerekliliği ve bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunluluğu fikri, dışarıdan gelmiş kişiler ile çoğunluğu ulemâdan gelen kişiler tarafından desteklenmiştir. Fakat bu iki yönde yapılan çabalar büyük ölçüde yetersiz ve yüzeysel kalmıştır.³

¹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, 2007, s. 390.

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002, s. 42.

³ A.g.e., s. 73.

1768’de başlayan Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Osmanlı ordusunun teknik açıdan zafiyet içinde olması, savaş sırasında topçuluğun çağdaş hale getirilmesi çalışmalarına ehemmiyet kazandırmıştır. Bu doğrultuda, yaklaşık bir yıl hizmet veren bir topçu mektebi açılmışsa da (1772) bunun savaşın seyri üzerine bir etkisi görülmemiştir. 1770 Çeşme olayından sonra donanmanın yeniden yapılandırılması girişimleri de kalıcı ve yeterli olamamıştı. Eğitilmiş kadrolara duyulan ihtiyaç bir deniz mühendishânesi açılmasını kaçınılmaz kılmıştı ki bu da Türk eğitim tarihinde modern anlamda kurulmuş ilk mektep olan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun’un açılışına (1775) vesile olmuştur.⁴ Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun ile başlayan eğitim kurumlarındaki modernleşmeyi, Sultan III. Selim zamanında, 1795 yılında, kurulan Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun takip etti.⁵ Osmanlı biliminin Batı’ya açılışı ve mühendishânelerin kuruluşu, Osmanlı’da ikili bir bilim alanının oluşmaya başlamasına neden olmuştu. Yeni bilim anlayışı zayıf bir kurumlaşma içinde eski bilim ile açık bir çatışmaya girmiyordu. Ancak bu onun bir tehdit olarak görülmesine engel değildi. Nitekim Sultan III. Selim reformlarına (Nizam-ı Cedid) karşı çıkan Kabakçı ayaklanmasında, öldürülen yenilikçiler arasında mühendishâne hocaları da vardı.⁶ Batı’nın askerî kurumlarını örnek alma çabaları, Sultan III. Selim reformları ile hız kazanmışsa da geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye girenlerin birleşen akımlarıyla bir kez daha sekteye uğratılmıştı.⁷

Sultan III. Selim’den sonra Sultan II. Mahmud’un padişah olmasıyla birlikte, onun tahta çıkışına vesile olan ve sadrazam yapılan Alemdar Mustafa Paşa kontrolünde, Nizam-ı Cedid, farklı bir adla yeniden yürürlüğe konulmak istendi. Ancak bu girişim birkaç ay içerisinde patlak veren bir yeniçeri isyanı ve Alemdar Mustafa Paşa’nın öldürülmesiyle sona erdi. Bu reform girişimine karşı gerçekleşen yeniçeri ayaklanmasından sonra, Sultan II. Mahmud’un yeniden reformlara girişmesi için aradan 18 yıl geçecektir.⁸ Sultan, 1826’da, yeniliklere karşı duruşun merkezi haline gelmiş yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte büyük bir reform programına girişti.⁹ Sultan II. Mahmud’un reformlarındaki temel unsur merkezi devlet

⁴ Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *TDVİA*, XXXI, (İstanbul, 2006), 514.

⁵ Kemal Beydilli, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”, *TDVİA*, XXXI, (İstanbul, 2006), 516.

⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1999, s. 52.

⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 1997, s. 11.

⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, 1996, s. 76, 79.

⁹ A.g.e., s. 81.

yapısını güçlendirmektedir. Bu doğrultuda devlet denetimini yaymak için daha iyi iletişim araçlarına ve yeni usuldeki askeri ve sivil memurları yetiştirmek için yeni eğitim türlerine ihtiyaç vardı. Sultan, hemen her alanda, mevcut kurumlar üzerinden yapılan reformların başarıya ulaşamayacağını görmüş, bu nedenle de var olan düzeni ortadan kaldırmak ve bu düzenin kurumlarını lağvetmek veya zararsız hale getirmek yönünde reformlara girişmişti.¹⁰ Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte yeni tarzda bir ordunun kurulması işine hemen başlandı. II. Mahmud'un tesis ettiği yeni tarz eğitim kurumlarının ilk örnekleri, gerek uygun olması ve gerekse ihtiyaç nedeniyle, askeri alanda kendisini gösterdi. Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamûre (1827), Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye (1834) bu doğrultuda açılmış askeri okullardır.¹¹ Yalnızca askeri alanda eğitim öğretim yapan okulların açılmasıyla, reformlarla gerçekleştirilmek istenen kalkınmanın sağlanması mümkün değildir. Bu gerçeğin farkında olan Sultan II. Mahmud, sivil alandaki eğitim modernizasyonu ile ancak ömrünün son zamanlarında ilgilenebilmiştir. Bu doğrultuda, yeni tarz sivil öğretim kurumlarının ilk örneklerini de açmıştır. Elbette ki öğretimin sürekliliği ve başarısı için, teşkil edilecek yeni öğretim kurumlarının çeşitli derecelerden oluşması gerekmektedir. Bu da yeni öğretim kurumları için hiyerarşi oluşturulması gerekliliği anlamına gelmektedir.

A- YENİ TARZDAKİ İLK SİVİL OKULLAR

Sultan II. Mahmud sivil alanda gerçekleştirmek istediği eğitim reformu için Meclis-i Umûr-ı Nâfia'ya eğitim kurumları hakkında bir layiha hazırlattırmıştı. Hazırlanan layihada, büyük camilerin yanında yaptırılmış, Selâtin-i İzâm mekâtibi olarak isimlendirilen sıbyan mekteplerinin, devamı ve ikinci kademesi olarak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni tarzda okulların açılması tasarlanmıştı. Sultan Sınıf-ı Sâni ismini beğenmemiş ve tesis edilecek bu okullara Mekâtib-i Rüşdiye adını uygun görmüştü.¹² 5 Şubat 1839 (H.21 Zilkade 1254) tarihinde Mekâtib-i Rüşdiye Nâzirliği'na atanan Esad Efendi¹³, açılması kararlaştırılan rüşdiye mekteplerinin ilk örneğini açmak

¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 64.

¹¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2004*, Ankara, Eylül 2004, ss. 132-135.

¹² Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, XV, Ankara, 2002, s. 44.

¹³ Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yayına hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver, Ankara, 2002, s. 16.

için bir nizâmnâme hazırladı. 11 Şubat 1839 (H.27 Zilkade 1254) tarihinde Sultan II. Mahmud'un iradesi ile yayınlanan bu nizâmnâmede, rüşdiyelerin ilk örneğini oluşturacak okul, padişahın isteği doğrultusunda, Mekteb-i Maârif-i Adliye olarak isimlendirilmiştir.¹⁴ Bu okula halk arasında Mekteb-i İrfaniyye veya Mekteb-i İrfan isimleri de verilmiştir.¹⁵

Nizâmnâmeye göre okul üç sınıftan oluşacak ve öğrenciler eğitim seviyelerine göre seçilecekti. Öğrenciler her yıl düzenli olarak sınava tâbi tutulacak ve başarılı olan öğrenciler, buldukları sınıflara göre ödüllendirileceklerdi. Buna göre birinci sınıftaki başarılı öğrencilere yüz elli, ikinci sınıftakilere yüz, üçüncü sınıftakilere elli kuruş ödül verilecekti.¹⁶

Mekteb-i Maârif-i Adliye için, Sultan Ahmed Camii'ndeki sıbyan mektebi tahsis edilmişti. Bu okul padişahlar tarafından büyük camilerin yanında yaptırılan ve Mekâtib-i Selâtin olarak isimlendirilen sıbyan mekteplerinden biriydi. Yoğun talepten dolayı okul kapasitesinin yetersiz kalması nedeniyle, ikinci bir şubeye ihtiyaç duyuldu. İkinci şube Süleymaniye Camii'nin yanında bulunan Sultan Mektebi'nde, Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye-i Adliye adıyla açıldı. Bu iki caminin yanında bulunan sultan mektepleri kapatılmamış, rüşdiyelerin ilk kademesi olarak öğretime devam etmişlerdir. Bu durum yeni açılan iki okulun iki kademedен oluşmasına neden olmuştur. Birinci kademeyi selâtin mektebi, ikinci kademeyi ise rüşdiye mektebi sınıfları oluşturmaktaydı.¹⁷ Birinci kademe dört sınıftan müteşekkildi ve bir üst sınıfın derslerine sınavla geçiliyordu. Birinci kademe sıbyan mektepleri ile aynı hüviyetteydi.¹⁸ İkinci kademenin öğretim süresi üç yıldır. Buradaki eğitimlerini tamamlayanlar, Tıbbiye, Harbiye ve Mühendishâne gibi yüksekokullara gitmeğe hak kazanıyorlardı.¹⁹ İsmi geçen yüksekokullar, askeri okullardı. Sivil okulların kurulup geliştirilmesine yönelik atılan bu ilk adımlarda, gerek bu iki okulun kendi bünyelerinde ve gerekse genelde, nispeten bir hiyerarşi görünümü vardır. Ancak ne sıbyan mektepleri için ne de bu iki okul için modern anlamda bir hiyerarşiden bahsedilemez.²⁰

¹⁴ M. Demirel, a.g.m., s. 46.

¹⁵ İhsan Sungu, "Mekteb-i Maârif-i Adliyenin Tesisi", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/3 (1941), s. 215.

¹⁶ M. Demirel, a.g.m., s. 47.

¹⁷ M. Demirel, a.g.m., s. 48.

¹⁸ Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, II, İstanbul, 1940, 325.

¹⁹ Ergin, a.g.e., s. 336.

²⁰ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) (İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin)*, İstanbul, 2010, s. 36.

B- TANZİMAT DÖNEMİ

1839'da kurulmuş olan Mekâtib-i Rüşdiyye Nâzırlığı'nın görevi Mekteb-i Maârif-i Adliye ve sıbyan mektepleri ile sınırlıydı ve ihtiyaçlara cevap veremiyordu. Gerekli ıslahatı gerçekleştirmek, mevcut okul sayısını artırmak ve lazım gelen düzenlemeleri yapmak üzere 1 Mart 1845 tarihinde Meclis-i Muvakkat-ı Maârif kurulmuştu. Meclis-i Muvakkat'ın, kendisinden beklenen düzenlemeleri yapmak üzere hazırladığı layihalar, 21 Temmuz 1846'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de ele alındı. Layihaların ilkinde, sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi ve ıslâhı ele alınmış, ikincisinde rüşdiyye mektepleri ile ilgili düzenlemeler ortaya konmuştu. Üçüncü layihada ise sıbyan ve rüşdiyye mekteplerinin üzerinde, üçüncü dereceyi oluşturacak, yatılı bir Dârülfünûn kurulması ile üç derece üzerine tertip edilmiş bu okullarla ilgili düzenlemeleri yapmak üzere, daimi bir Meclis-i Maârif kurulması teklif ediliyordu.²¹

Anlaşılabacağı üzere, gerçekleştirilmek istenen bu düzenlemeler ile kurulmuş olan ve tesis edilmesi planlanan sivil okullar üç dereceye ayrılmıştı. Bu derecelendirmenin ilk basamağını yani ilköğretim kısmını sıbyan mektepleri, ikinci basamağını (ortaöğretim) rüşdiyye mektepleri, üçüncü basamağını (âli/yüksekokul) ise Dârülfünûn oluşturuyordu. Gerçekleştirilmek istenen yapı, aynı zamanda Osmanlı sivil okulları için bir hiyerarşi oluşturma girişimiydi. Bu oluşumda, orta ve yükseköğretim, yeni tarzda teşkil edilen okullarla şekillendirilmek isteniyordu. İlk basamağı oluşturan ilköğretimde ise, en azından 1860'ların sonuna kadar, yeni bir müessese tesisine gidilmemişti. İlköğretim, mevcut olan sıbyan mektepleri üzerinde gerçekleştirilecek ıslahatlarla halledilmek istenecekti.

13 Kasım 1846 tarihinde Mekâtib-i Umumiye Nezâreti'nin kuruluşuyla birlikte, sivil eğitim kurumlarının hiyerarşisi daha da belirginleşmeye başladı. Zira nezâretçe yapılan çalışmalarda, sıbyan mekteplerine 6-10 yaş arası çocukların, rüşdiyyelere de on yaşını geçmiş olanların gitmesi kararlaştırılmıştı. Öğretim süresi sıbyan mekteplerinde 4, rüşdiyyelerde 2 yıl olacaktı. Öğretim süreleri sonunda her iki okulun öğrencileri sınava tabi tutulacak, sınavda başarısız olanlar bir süre daha bulunduğu okula devam edecekti. Rüşdiyyelerde, sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin biraz daha üzerinde dersler okutulacaktı.²²

Alınan karar gereği sıbyan mektebini bitiren bir öğrenci iki yıl rüşdiyyede okuduktan sonra Dârülfünûn'a gidecekti. Ancak, Evkaf Nezâreti'ne bağlı olması, sıbyan mekteplerinin ıslahını engelliyordu. Bu

²¹ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, ss. 19-22. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul, 1993, s. 229.

²² Akyıldız, *a.g.e.*, s. 233, 235, 236; M. Demirel, *a.g.m.*, s. 51.

durum, Mekâtib-i Umumiye Müdürlüğü'ne atanan Kemal Efendi'yi, rüşdiye olabilecek sultan mekteplerinin tespit edilip, rüşdiyelerin buralarda açılmasının sağlanması yoluna itmişti. Ayrıca Kemal Efendi, sıbyan mekteplerinin durumundan dolayı rüşdiye eğitiminin aksamaması için sıbyan mekteplerinin son sınıflarında okutulacak dersleri rüşdiyelere, rüşdiyelerin son sınıflarında okutulacak dersleri de Dârülfünûn'a hazırlık olacak şekilde düzenledi.²³ Rüşdiye olabilecek okulların tespitinden sonra 1847 yılında İstanbul'da beş rüşdiye açıldı.²⁴ Başlangıçta bu rüşdiyelerin öğretim süresi dört yılken, Dârülmaârif açıldıktan sonra bu süre altı yıla çıkarılmıştı. 1863'te ise beş yıla indirilmişti.²⁵ Bu arada 1850 yılında Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından Dârülmaârif isimli bir rüşdiye açılmıştı. Ancak bu okulda diğer rüşdiyelerden daha üst seviyede bir öğretim yapılması amaçlanmıştı.²⁶

Rüşdiyelerin üzerinde, yükseköğretimi teşkil edecek olan Dârülfünûn tesisi için Kasım 1846'da harekete geçilmiş ve İtalyan asıllı mimar Fossati ile İstanbul'da Dârülfünûn binası inşası için mukavele yapılmıştı. Bu binanın yapımı 1865 yılına kadar devam ettiği gibi Dârülfünûn'da derslerin başlaması da ancak 1863'te mümkün olmuştu. Ancak dersler, dönemin sadrazamı Keçecizâde Fuad Paşa'nın uygun görmesiyle, halka açık konferanslar şeklindeydi. Dârülfünûn'un öğrenci kabul etmesi ve bir öğretim kurumu hüviyetinde derslere başlaması ancak 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizâmnamesi'nden sonra mümkün oldu.²⁷

Rüşdiye sayısının İstanbul'da artması, bu döneme kadar ülkenin öğretmen ihtiyacını karşılayan medreselerin dışında, öğretmen yetiştiren yeni bir kurumun açılmasını zorunlu kılmıştı. İhtiyaç duyulan bu kurum, Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Kemal Efendi'nin gayretleriyle, 16 Mart 1848'de, İstanbul Fatih'te, Dârümuallimîn adıyla açıldı. Öğretim süresi üç yıl olan ve Dârümuallimîn-i Rüşdî olarak isimlendirilen bu okulun öğretim kadrosunu, ilk yıllarında, medrese kökenliler oluşturuyordu. Medresenin etkisinden uzak öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan bu okulun öğrenci kaynağı da ilk yıllarda, yine medreselerdi.²⁸

²³ Ergin, a.g.e., II, 371; Akyıldız, a.g.e., s.237.

²⁴ M. Demirel, a.g.m., s. 51.

²⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s. 92.

²⁶ Muammer Demirel, "Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif", *Middle Eastern Studies*, Volume 45, Issue 3, May 2009, p. 510.

²⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünun (Osmanlı'da kültürel modernleşmenin odağı)*, C. 1, İstanbul, 2010, ss. 87-126; "Dârülfünun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, (İstanbul, 1993), 522.

²⁸ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul, 1998, ss. 150-154.

Tanzimat'ın ilanından sonra yeni bir teşkilatlanma sürecine giren memleketin, ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak üzere kurulan sivil yüksekokulların ilkinin, 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye oluşturmuştur. Öğrenim süresi iki yıl olarak açılan ve Maârif Nezâreti'ne bağlı olan bu okulun öğrencilerini, başlangıçta, Bâbîâlî kalemlerindeki kâtiplerin yeteneklilerinden ve bir kısım dersleri tamamlamış medrese öğrencilerinden sınavla seçilenler oluşturuyordu.²⁹

Dârülmualimîn-i Rüşdî ve Mekteb-i Mülkiye rüşdiyelerin üzerinde öğretim yapan kurumlardı. Ancak bu iki kurum, oluşturulmak istenen hiyerarşide, kuruldukları dönem itibariyle, sivil okulların yükseköğretim kısmını oluşturmaktan uzaktılar. Çünkü her iki kurumun öğrenci kaynağını rüşdiyeler oluşturmamaktaydı.

Tanzimat döneminde açılmış, rüşdiyelerden daha üst düzeyde öğretim yapan okullardan birisi de Galatasaray Sultânîsi'dir. 15 Nisan 1868 tarihinde kurulan Galatasaray Sultânîsi, her sınıf Osmanlı tebaası çocuklarının gidebileceği, ortaöğretim düzeyinde bir okuldu. Buradan mezun olan öğrenciler, yüksekokullara gidebileceklerdi. Okulun tahsil süresi beş yıldır ve öğrenciler yeteri derecede öğrenim görmüş olanların arasından, sınavla seçilerek, sınıflara yerleştirilecekti. Okula kabul edilirken istenen düzeyde olmayanlar üç yıl süren hazırlık sınıfını tamamladıktan sonra asıl sınıflara dâhil edileceklerdi.³⁰ Galatasaray Sultânîsi kendi bünyesinde bir hiyerarşi oluşturmuşsa da rüşdiyeleri kendisi için bir öğrenci kaynağı olarak görmemiş, bu nedenle de kendi hazırlık sınıflarını teşkil etmişti.

Osmanlı eğitim sisteminde gerçek anlamda ilk hiyerarşi girişimi 1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi ile olmuştur. Nizâmnâme hakkında Meclis-i Hass-ı Vükela'dan yazılan mazbatada, nizâmnâmenin esas hükümlerinden birisinin de okulların derecelerine göre sınıflandırılması olduğu belirtiliyordu.³¹ Eğitim öğretime birçok alanda yenilik getiren nizâmnâmede, çeşitli derecelerdeki okulların, nerelerde açılacağı, öğretim süreleri, okullara kabul edileceklerin yaş sınırları, bir okuldan alınan diploma ile hangi okula girilebileceği, okullarda sınavların nasıl yapılacağı, nasıl sınıf geçileceği ve mezun olunacağı belirlenmiştir.³²

²⁹ Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 70, 71; Ergin, *a.g.e.*, II, 495-499.

³⁰ Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, İstanbul, 2003, s. 28, 29.

³¹ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 89.

³² Nizâmnâmenin tamamı için bkz. *Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi*, Matbaa-i Amire, 1286; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, ss. 404-439.

Nizâmnâme, okulları, önceden de olduğu gibi, ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye ayırmıştır. Bu derecelendirmede ilköğretimi, sıbyan ve rüşdiye mektepleri; ortaöğretimi, idâdî ve sultânî mektepleri; yükseköğretimi ise âlî mektepler oluşturmaktaydı. Nizâmnâmede âlî mektepler, Dârümuallimîn, Dârümuallimât ile çeşitli fen ve sanayi mektepleri olarak belirlenmişti.³³

Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmişti. Her mahalle ve köyde veya en azından bir iki mahalle ve bir iki köyde bir sıbyan mektebi bulunacaktı.³⁴ Diğer okullarda olduğu gibi, sıbyan mekteplerinde de sınıf geçme ve mezun olma sınavla belirlenecekti. Sıbyan mekteplerinin sınavları, mahalle veya köy ihtiyar meclisi huzurunda, ders öğretmenleri tarafından yapılacaktı. Sınavda başarılı olanlar, bir üst sınıfa geçecekler, son sınıfta iseler mezun olacaklardı. Sıbyan mekteplerinden mezun olanlar sınavsız olarak rüşdiyelere kabul edilecekti.³⁵

Rüşdiyeler, beş yüz evden fazla olan kasabalarda açılacaktı. Nizâmnâmede rüşdiyelerin öğretim süresi dört yıl olarak planlanmış olup, ders yılı sonunda yapılan sınavlarda başarılı olanlar bir üst sınıfa geçeceklerdi. Yapılan sınavlarda başarılı olup mezun olan son sınıf öğrencileri sınava tabi tutulmadan idâdîlere gidebileceklerdi. Ayrıca rüşdiye mezunları sultânîlere de kabul edilecekti. Ancak bunlar sultânînin âdî kısmına kaydedilecekti.³⁶

Nizâmnâmeye göre, bin evden fazla olan, hal ve mevkilerince lüzum görünen kasabalarda birer idâdî mektebi açılacaktı. Öğretim süresi üç yıl olacak olan idâdîlerde de sınıf geçme ve mezuniyet, sınava bağlıydı. İdâdî diploması alanlara, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinden farklı olarak bir de rûûs sınavı³⁷ vardı. İdâdî mezunları, eğer İstanbul'da iseler Meclis-i Kebir-i Maârif'in Daire-i İlmiyesi ve Dârülfünûn erkânıyla mekâtib-i âliye temsilcisi huzurunda, eğer taşrada iseler mahalli Maârif Meclisi'nde, diplomalarını

³³ Nizâmnâme, madde: 2, 51.

³⁴ Nizâmnâme, madde: 3, 6.

³⁵ Nizâmnâme, madde: 14, 53, 54, 55.

³⁶ Nizâmnâme, madde: 18, 23, 26, 42.

³⁷ Rûûs sınavları üç derecedir. Birincisi edebiyat, hukuk ve ulûm kısımlarına mahsus mülazemet sınavıdır. İkincisi edebiyat, hukuk ve ulûm kısımlarına mahsus mezuniyet sınavlarıdır. Üçüncüsü tıp, edebiyat, ulûm ve hukuk kısımlarına mahsus müntehilik sınavlarıdır. Mülazemet sınavlarını icra etmek için yılda üç ay tahsis olunur. Bir öğrenci mülazemet imtihanına girip başarısız olursa o senenin imtihanı için ayrılmış sürenin sonuna gelindiğinde tekrar sınava girebilir. Eğer yine başarısız olursa bir sonraki yıl yapılacak sınavlara kalır ve bir önceki yıl olduğu gibi iki kere daha sınava girer. Dördüncü girdiği sınavda da başarısız olursa mülazemet rûûsundan mahrum olur. Nizâmnâme, madde: 57, 59.

ibraz ettikten sonra, edebiyat, hukuk ve ulûm kısımlarının mülazemet sınavlarına girebileceklerdi. Sınavlar şifâhen yapılacaktı. Sınavda başarılı olanlara, sınava girdikleri mahallin Maârif Meclisi isminin de yazılı olduğu, Maârif Nezâreti'nce imzalanmış tuğralı mülazemet rûusu verilecekti. Mülazemet rûusuna sahip olanlar âlî mekteplere ve Dârümuallimîn'e imtihansız olarak kabul edileceklerdi.³⁸ Normalde idâdî mezununun âlî okula gidebilmesi için önce sultânî eğitimini tamamlaması gerekmektedir. Ancak, anlaşılacağı gibi, mülazemet rûusu alan idâdî mezunları, sultânî eğitimini almadan âlî okullara gidebilecekti.

Sultânîler vilayet merkezlerinde açılacaktı. Sultânîlerin, âdî ve âlî olmak üzere, iki kısımdan oluşması kararlaştırılmıştı. Âdî kısım idâdî derslerini, âlî kısım ise sultânî derslerini içermekteydi. Âlî kısım da biri edebiyat, diğeri ulûm ve fûnûn olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Öğretim süresi, üçü âdî, üçü âlî olmak üzere altı yıldır. Sultânîlere idâdî ve rüşdiye mezunları kabul edilecekti. İdâdî mezunları sultânînin âlî kısmına, rüşdiye mezunları ise âdî kısmına kaydedilecekti. Buradan hareketle, sultânîlerin âdî kısmının idâdî seviyesinde olmasının planlandığı söylenilebilir. Sultânî, sınıf ve mezuniyet sınavları, rüşdiye ve idâdîlerde olduğu gibi yapılacaktı. Sultânî diploması ve mülazemet rûusu alanlar, bu belgeleri ibraz ederek mezuniyet sınavına gireceklerdi. Mezuniyet sınavı hem sözlü hem de yazılı olarak yapılacaktı. Bu sınavda başarılı olanlara Maârif Nezâreti Celilesi'nden mezuniyet rûusu verilecekti.³⁹

Nizâmnâme de âlî mektepler arasında zikredilen Dârümuallimîn, çeşitli derecelerdeki okullara öğretmen yetiştirecekti. Okulun rüşdiye, idâdî ve sultânî olmak üzere üç şubesi ve her bir şubenin de iki kısmı bulunacaktı. Bunlardan biri edebiyat, diğeri ulûm ve fûnûn sınıflarıydı. Rüşdiye şubesinin eğitim-öğretim süresi üç yıldır. Ayrıca rüşdiyede, İslam ve gayrimüslim rüşdiyeleri için ayrı iki şubede öğretmen yetiştirilecekti. İdâdî şubesinin eğitim-öğretim süresi iki yıl, sultânîye şubesininki üç yıldır. Dârümuallimîn'e rüşdiye, idâdî ve sultânî mezunları sınavsız olarak kabul edilecekti. Diploması olmayanlar, yapılacak sınav sonucuna göre uygun oldukları şubeye yerleştirilecekti. Rüşdiye şubesinden mezun olanlar rüşdiyelere öğretmen olma hakkını kazandıkları gibi istemeleri halinde idâdî şubesine devam edebileceklerdi. İdâdî şubesi mezunları da aynı şekilde sultânî şubesine devam edebileceklerdi. Ayrıca öğrencilerin, eğitim-öğretim süresini tamamlamadan şube sınavlarına girme hakkı vardı. Bu sınavlardan başarılı olanlar öğretmenliğe kabul edilecekti.⁴⁰ Dârümuallimîn,

³⁸ Nizâmnâme, madde: 34, 40, 58, 61.

³⁹ Nizâmnâme, madde: 42, 46, 48, 164.

⁴⁰ Nizâmnâme, madde: 52, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 65.

nizâmnâmede âlî mektepler arasında sayılmış olmasına rağmen bunun okulun her şubesi için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira rüşdiye ve idâdî mezunlarının da Dârümuallimîn'in rüşdiye ve idâdî şubelerine kabul edildiği; daha üst düzeyde öğrenim için, rüşdiye şubesinden mezun olanların idâdî şubesine, idâdî şubesinden mezun olanların sultânî şubesine gidebildiği görülmektedir. Hâlbuki nizâmnâme ile oluşturulmak istenen hiyerarşide rüşdiyelerin üzerinde idâdîler, idâdîlerin üzerinde sultânîler sultânîlerin üzerinde ise âlî okullar bulunacaktı. Bunun için Dârümuallimîn'in yalnızca sultânî şubesi âlî okullar arasında sayılmalıdır. Çünkü bu şubeye sultânî mezunları, Dârümuallimîn'in idâdî şubesi mezunları ve sınavla bu derecede bilgiye sahip olduğu tespit edilenler kabul edilecekti.

Kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine bayan öğretmen yetiştirmek üzere açılacak olan Dârümuallimât da Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi'nde âlî okullar arasında yerini almıştı. Okulda sıbyan ve rüşdiye olmak üzere iki şube olacaktı. Sıbyan şubesinin öğretim süresi iki, rüşdiye şubesinin öğretim süresi üç yıl olacaktı. Okula sıbyan ve rüşdiye diploması olanlar sınavsız alınacak, diploması olmayanlar ise yapılacak sınav neticesine göre alınacaktı. Sıbyan şubesini bitirenler, kız sıbyan mekteplerine öğretmen olmaya hak kazanacakları gibi istemeleri halinde rüşdiye şubesine de devam edebileceklerdi.⁴¹ Yukarıda Dârümuallimîn'in rüşdiye ve idâdî şubeleri için ifade edilen nedenlerden dolayı, Dârümuallimât'ı da âlî okullar arasında kabul etmemek gerekir.

1846'daki yapılanmada yükseköğretimi teşkil eden Dârülfünûn, Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi'nde de aynı statüde yerini almıştır. Nizâmnâmede, İstanbul'da Dârülfünûn-ı Osmanî adında bir dârülfünûn (yüksekokul) tesis edilmesi planlanmıştı. Dârülfünûn üç şubeden oluşacaktı ki bu şubeler, Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, İlm-i Tabîyye ve Riyâziyye öğretimine mahsustu. Her üç şubenin öğretim süresi, diploma alacaklar için üç, müderris olacaklar için dört yıldır. Dârülfünûn'a on altı yaşından küçük olmayan herkes öğrenci olarak kabul edilebilecekti. Aday, yapılacak sınav neticesine göre öğrenci olabilecekti. Ancak sınava konu olan dersleri almış olduğunu diploma ile belgelendirenler okula sınavsız olarak kabul edilecekti.⁴²

Tarihi süreçte Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi ile planlanan hiyerarşi tam anlamıyla uygulanamamıştır. Öncelikle nizâmnâmeden sonra öğretimin ilk kademesinde ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, sıbyan mektepleri olup bu okullar usûl-ü atîka denilen geleneksel yollarla

⁴¹ Nizâmnâme, madde: 68, 69, 70, 73, 74.

⁴² Nizâmnâme, madde: 79, 80, 85, 88, 90, 91, 92.

öğretime devam ediyorlardı. İkincisi, ibtidâi ismi verilen mekteplerdi ve bunlar usûl-ü cedîde olarak isimlendirilen, yeni tarzdaki öğretim yöntemlerini uyguluyorlardı.⁴³ İbtidailerin ilki 1872 yılında İstanbul'da açılmış ve bu okuldan olumlu sonuçlar alınmıştı. Ancak bunların yaygınlaştırılması kısa sürede mümkün olmamıştı. 1876 yılına gelindiğinde İstanbul'da yalnızca üç ibtidâi açılabilmişti.⁴⁴

Maârif-i Umumiye Nizâmname'si'nde alınan kararlar doğrultusunda köylere varıncaya kadar sıbyan mektepleri açılmış ve ıslah edilmişti. Hemen her şehir ve kasabada birer ikişer de rüşdiye mektebi açılmış ve bu okulların geneline Dârümuallimîn'den mezun olmuş öğretmenler atanmıştı.⁴⁵ Ancak, 1873 yılına gelindiğinde, nizâmname kararlaştırılmış olmasına rağmen, idâdî mektepleri açılmamıştı. Hatta İstanbul'da veya İstanbul dışında örnek bir idâdî dahi tesis edilememişti.⁴⁶ Bu durum, öğrenimine devam etmek isteyen rüşdiye öğrencileri için çeşitli problemlere neden oluyordu. Çünkü rüşdiyeden mezun olan öğrencilerin, rüşdiyelerin üzerinde bir eğitim almak için, gidebilecekleri tek okul Mekteb-i Sultânî'ydi. Bu öğrenciler, Mekâtib-i Harbiye, Mekâtib-i Tıbbiye gibi âli mekteplere girmek istediklerinde, bir süre bu okulların hazırlık sınıflarına devam etmek zorunda kalıyorlardı.⁴⁷

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, nizâmname üzerinden dört yıl geçmiş olmasına rağmen idâdî ve sultânî mektepleri açılmamış, yükseköğretim yine askeri okullarla sınırlı kalmıştır. Hâlbuki Maârif-i Umumiye Nizâmname'si ile gerçekleştirilmek istenen eğitim hamlesinde idâdîler ve sultânîler, ilköğretim ile âli mektepler arasındaki kademeyi teşkil ediyordu. Bu nedenle idâdîlerin ve sultânîlerin açılmamış olması eğitim ve öğretim alanındaki ilerlemeyi engelliyordu.

İfade edilen problemleri çözebilmek için 07 Ocak 1874 (H.17 Zilkade 1290) tarihli irade ile İstanbul'da, numune olarak, bir idâdînin açılması kararlaştırılmıştır.⁴⁸ Bunun yanında, aynı yıl, Yanya Vilayeti Tırhala Sancağı'nın merkezi olan Yenişehir'de bulunan rüşdiye, idâdîye tahvil edilmiştir.⁴⁹ Böylece ortaöğretimin birinci kademesini oluşturması

⁴³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁴ Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 115.

⁴⁵ BOA, *Y. EE*, 37/47; Kodaman, *a.g.e.*, s. 115,116.

⁴⁶ BOA, *İ. DH*, 677/47203; *MF. MKT*, 9/77.

⁴⁷ BOA, *Y. EE*, 37/47.

⁴⁸ BOA, *İ. DH*, 677/47203.

⁴⁹ BOA, *İ. DH*, 695/48599.

kararlaştırılan idâdilerin ilk örnekleri, 1874 yılında, hem İstanbul'da hem de taşrada açılabilmiştir. Maârif-i Umumiye Nizâmname'si ile teşkil edilmek istenen ortaöğretim kurumlarının gerek İstanbul'da gerekse taşrada yaygınlaştırılması ve yapılandırılması ise ancak Sultan II. Abdülhamid devrinde hayata geçirilebilmiştir.

Maârif-i Umumiye Nizâmname'si'nde âli okullar arasında yer alan Dârümuallimîn ancak 1874 tarihinde açılabilirdi. Kurulduğunda sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere üç şubesi bulunan Dârümuallimîn'in idâdî şubesi, 1877 yılında hizmete girebilmişti.⁵⁰ Görüldüğü gibi, Dârümuallimîn nizâmname'de planlandığından farklı bir yapıda kurulmuştu. Sultânî şubesinin açılmayışı, Dârümuallimîn'i, tamamen yüksek okul statüsünün dışına çıkarıyordu.

Âli okullar arasında yer alan bir diğer okul, Dârülfünûn-ı Osmânî için Ekim 1869'da öğrenci kaydına başlanmış ve müracaat eden 1.000 kişiden, 450 kişi sınavla öğrenci seçilmişti. 20 Şubat 1870'te açılışı yapılan okulda, nizâmname'ye aykırı olarak, ders programları yeniden düzenlenip her üç şubenin (Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, İlm-i Tabîiyye ve Riyâziyye) aynı programı takip etmesi yoluna gidildi. Böylece şubeler fiilen kaldırılmış oluyordu. Birinci ders yılı sonunda sınavlar yapıldı. Okulda, dersler 1872-1873 ders yılına kadar kesintisiz devam etti. Dârülfünûn-ı Osmânî'nin mezun verip vermediği, niçin ve nasıl kapatıldığı tam olarak anlaşılmamıştır. Bu ikinci başarısız dârülfünûn açma girişiminden sonra yeni teşebbüs, Dârülfünûn-ı Sultânî adıyla, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi temelinde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Dârülfünûn-ı Sultânî, Hukuk, Fen ve Edebiyat yüksekokullarından oluşmaktaydı. 1874-1875 ders yılında öğretime başlayan Dârülfünûn-ı Sultânî ilk açıldığında, Hukuk ve (Fen Mektebi yerine) Mühendisîn-i Mülkiye mekteplerinden oluşuyordu. Birinci öğretim yılı sonunda, Mühendisîn-i Mülkiye Mektebi'nin adı Turuku Maâbir Mektebi olarak değiştirildi. Okul 1879-1880 ders yılında ilk mezunlarını verdi. Temelde maddi imkânsızlıklar sebebiyle, bu üçüncü dârülfünûn girişimi de kesintiye uğradı.⁵¹

C- II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

Sultan II. Abdülhamid dönemi, Türk eğitiminin modernleşmesinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. II. Abdülhamid dönemine kadar

⁵⁰ Öztürk, a.g.e., s. 161.

⁵¹ İhsanoğlu, a.g.m., s. 522,523.

eğitim alanında yapılan çalışmalar bir eğitim sisteminin oluşmasını sağlamışsa da bu sistem büyük çapta üretim yapar hale gelememiştir. Teşkil edilen sistemin tüm imparatorluğa yayılması ve büyük çapta üretim yapar hale gelmesi ancak II. Abdülhamid döneminde mümkün olmuştur.⁵² Batı'yı bir bakıma model olarak gören II. Abdülhamid, Batıcılığı, Batı'nın tekniğini, idari sistemini, askeri teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlamaktaydı.⁵³ Elbette ki tüm bunların gerçekleştirilebilmesi ancak eğitilmiş kadrolarla mümkün olabilirdi. Diğer taraftan, o dönemde, İmparatorluğun, karşı karşıya kaldığı dış baskı ile mücadele edebilmek için elinde bulunan az sayıda silahtan birisi yine eğitimdi.⁵⁴ Bunların farkında olan II. Abdülhamid eğitimde eşi görülmemiş maddi ve manevi yatırımlar gerçekleştirmiştir.⁵⁵ Sultanın 1880 yılında, sadrazamı Said Paşa'ya⁵⁶ hazırlattığı, imparatorluğun muhtaç olduğu ıslahatlar için yapılması gerekenleri içeren layihada da imparatorluğun içerisinde bulunduğu kötü durumdan maârif ve adalet ile kurtarılabilceği ifade edilmektedir. Said Paşa'ya göre maârif reformu diğer bütün gelişmelerin de ön şartıdır.⁵⁷ Bu nedenledir ki Sultan II. Abdülhamid dönemindeki ilk ve en önemli çalışmalar maârif alanında gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Tanzimat döneminde maârif alanında planlanan reformlar, bir kısım değişikliklerle birlikte, ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde hayata geçirilebilmiştir.⁵⁹ Bununla birlikte o dönem, maârif alanındaki birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce modern eğitim o dönemde yerleşmiş ve bu arada devlet eğitimdeki görevinin

⁵² Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 75.

⁵³ Mardin, a.g.e., s. 15.

⁵⁴ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn (Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim)*, Çeviren: Pelin Siral, İstanbul, 2005, s. 32.

⁵⁵ Fortna, a.g.e., s. 32.

⁵⁶ (Küçük) Mehmed Said Paşa, yedisi Sultan II. Abdülhamid döneminde olmak üzere dokuz defa sadrazamlık makamına gelen, Sultan II. Abdülhamid'in maârif alanındaki reformlarına büyük destek veren ve katkı sağlayan, dönemin en önemli devlet adamlarında birisidir. (Küçük) Mehmed Said Paşa'nın siyasi hayatı ve maârif alanındaki hizmetleri için bkz. Zeki Çevik, *Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988; Ercümen Kuran, "Said Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, c.X, Eskişehir, 1997, ss. 82-86; Şemsettin Kutlu, *Sadrazam Said Paşa Anılar*, İstanbul, 1977. (Eser, *Said Paşa'nın Hatıratı*'ndan belli bölümlerin Latin harfleri ile sadeleştirilmesi ve çeşitli notlar eklenmesi ile hazırlanmıştır.)

⁵⁷ Zeki Çevik, "II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve Reformları", *Turkish Studies*, Vol.4/8 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Erzincan, 2009, s.856,857.

⁵⁸ Lewis, a.g.e., s. 179.

⁵⁹ Fortna, a.g.e., s. 29.

şuuruna varmıştır. Birçok okulun kurulması, bunların sayılarının artırılması suretiyle eğitimin yaygınlaştırılması, okullara devletçe mali yardım yapılması, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak temini, okul binası inşası, öğretmen yetiştirme, devletin öğretmen tayini, merkez ve taşra teşkilâtının kurulması, eğitim kurumlarının taşrada da müthiş bir hızla yaygınlaştırılması, sivil yükseköğretimin oluşturulması eğitim alanındaki bilinçlenmenin göstergeleridir.⁶⁰

Maârif alanındaki diğer konularda olduğu gibi Maârif-i Umumiye Nizâmnamesi ile planlanmış olan öğretim kurumları arasındaki hiyerarşi de, yapısal değişikliklerle birlikte, ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde hayata geçirilebilmiştir.

Öncelikle Maârif-i Umumiye Nizâmnamesi'nden sonra ilköğretimin ilk kademesinde ortaya çıkan ikilik (sıbyan ve ibtidâi mektepleri), ağırlığın ibtidâi mekteplere verilmesiyle, ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁶¹ 1880'li yıllara kadar sıbyan mektebi ismi ibtidâileri de kapsayacak şekilde genel anlamda kullanılmıştır. O tarihten sonra, sıbyan mektebi geleneksel Kur'ân okulları için, ibtidâi mektebi ise Maârif Nezâreti tarafından kurulup, sayıları hızla artan okullar için kullanılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 1881 yılında Maârif Nezâreti'ndeki Mekâtib-i Sıbyâniye İdaresi de Mekâtib-i İbtidâiye İdaresi olarak değiştirilmiştir.⁶²

Sultan II. Abdülhamid dönemi boyunca, ilköğretimin ikinci kademesi olma özelliğini devam ettiren rüşdiyeler, ileride görüleceği üzere, 1890 yılından sonra idâdî bulunan yerlerde onlarla birleştirilmiştir. O tarihten sonra idâdî açılan yerlerde müstakil olarak rüşdiye açılmamıştır.⁶³

Ortaöğretimin birinci kademesini oluşturan idâdîlerin ilk iki örneği 1874 yılında açılmışsa da bu okullar açılışı takip eden on yıllık süreçte gelişim gösterememiştir. 1884'te, idâdîlerin açılabilmesi için yeni bir maddi kaynak oluşturulması ile bu okullar açılmaya başlamıştır.⁶⁴ Ancak bu mali kaynağın bulunması da idâdîlerin istenen ölçüde yaygınlaşmasını sağlayamamıştı. Bu nedenle, 29 Ocak 1890 (R.17 Kânun-ı Sâni 1305) tarihinde, İdâdî mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin lağvedilerek

⁶⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. XIII.

⁶¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 68,69.

⁶² Nurdoğan, *a.g.t.*, s. 117.

⁶³ Alınan bu karar İzmir, Selanik gibi önem arz eden, büyük şehirlerde ve İstanbul'da uygulanmamıştır. Fatih Demirel, *Mekteb-i İdâdî*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 50.

⁶⁴ F. Demirel, *a.g.t.*, s. 27.

bunların ödeneğinin idâdî mektepleri ödeneğine ilave edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece şimdiye kadar açılmamış yerlerde de idâdî açılabilirdi. Bu kararlar birlikte idâdî olan yerlerdeki rüşdiyeler, idâdîlerle birleştiriliyor ve üç yıllık idâdî eğitime iki yıl da rüşdiye eğitimi eklenerek, idâdîlerin öğretim süresi beş yıla çıkarılıyordu.⁶⁵ Daha sonra yapılan değişiklikle idâdî bünyesindeki iki yıllık rüşdiye eğitimi üç yıla çıkarılmıştı.⁶⁶

1892 yılına gelindiğinde idâdîlerin yapısında yeni bir düzenleme yapılmıştı. Bu düzenlemeyle idâdî mektepleri, sınıf-ı âdiye ve sınıf-ı âliye olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Sınıf-ı âdiyenin eğitim süresi beş yıl, sınıf-ı âliyenin eğitim süresi iki yıldır. Liva merkezlerinde bulunan idâdîlerin eğitim süresi beş yıldır ve sınıf-ı âdiyeyi oluşturuyordu. Bunlar aynı zamanda gündüzlüydü. Vilayet merkezlerinde açılmış ve bundan sonra açılacak olan yatılı idâdîlerin öğretim süresi ise yedi yıla çıkarılmıştı. Bu yedi yıllık idâdîlerin ilk beş yılı sınıf-ı âdiyeyi son iki yılı sınıf-ı âliyeyi oluşturmaktaydı. Gündüzlü liva idâdîleri, aynı zamanda, yatılı idâdîlerin âlî sınıflarına giriş hüviyetindeydi. Hem beş yıllık, hem de yedi yıllık idâdîlerin eğitim süreleri rüşdiye sınıflarını da kapsamaktaydı.⁶⁷

İdâdîler ve rüşdiyelerle ilgili bu düzenlemeler, Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi ile planlanmış, ancak uygulanamamış hiyerarşi oluşturma girişimini de yeniden şekillendiriyordu. Bu yeni hiyerarşide ilköğretimin başlangıcı yine sıbyan mektepleriydi, bunların üzerinde rüşdiye mektepleri bulunuyordu. Rüşdiyelerin üzerinde ise iki yıllık rüşdiye eğitimi de kapsayan beş yıllık idâdîler vardı. Beş yıllık idâdîlerin üzerinde ise hem iki yıllık bir üst eğitimi, hem de beş yıllık liva idâdîlerini, dolayısıyla rüşdiyeleri kapsayan yedi yıllık vilayet idâdîleri bulunuyordu.

Aslında, yukarıda ifade edilen yeni yapılanmada oluşturulan yedi yıllık yatılı idâdîlerin son iki yılı, Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi'nde, ortaöğretimin ikinci kademesini oluşturmak üzere planlanan sultânîlerin yerini almaktaydı. Zaten, nizâm-nâmede kararlaştırılmasına rağmen, sultânîler açılmamıştı. O dönemde sultânîlerin tek örneğini, nizâm-nâmeden önce açılmış olan Galatasaray Sultânîsi oluşturmaktaydı. Sadrazam Said Paşa, hatıratında, *Vilayet ve liva merkezlerinde idâdiye namıyla mekâtib-i sultaniye... tesis olundu*, ifadesini kullanmaktadır.⁶⁸ Burada, dönem

⁶⁵ F. Demirel, a.g.t., s. 50.

⁶⁶ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye* [S.N.M.U], 1317, s. 208.

⁶⁷ F. Demirel, a.g.t., s. 52.

⁶⁸ Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, I, Dersâdet 1328, 156.

itibariyle, sultanî isminden ortaöğretim kurumlarının anlaşıldığı, ortaöğretim kurumlarına ise idâdî isminin verildiği sonucuna varılabilir.

1874 yılında üç şube olarak kurulan Dârümuallimîn'in idâdî şubesi, 1877 yılında hizmete girebilmişse de üç yıl sonra kapatılmıştır. İdâdî şubesinin tekrar açılması ancak 1890 yılında mümkün olmuştu.⁶⁹ 1891 yılında Maârif-i Umumiye Nizâmname'si'nin okulla ilgili hükümlerini değiştiren yeni bir Dârümuallimîn-i Âliye Nizamname'si hazırlandı.⁷⁰ Yeni nizâmnameye göre okul, ibtidâîye, rüşdiye ve âliye olmak üzere, ikişer yıl süreli üç şubeden oluşuyordu. Âliye şubesi edebiyat ve fûnûn sınıflarından oluşmaktaydı. Âliye şubesinin edebiyat sınıfına başvuracak rüşdiye şubesi öğrencileri yazılı sınava (bir vaka tasviri ve Türkçe makale) ve belâgât-ı Arabiyeden sözlü sınava tabi tutulacaktı. Dışarıdan başvuranlar ise ayrıca rüşdiye şubesinde okutulan derslerden sınava gireceklerdi. Fûnûn sınıfına rüşdiye şubesinden geçecek olanlar, o şubede okutulan ulûm-ı riyâziye ve hikemiyeden girmiş oldukları sınavlarda tam notun 2/3'sini almış olmaları gerekmekteydi. Ayrıca idâdîlerden (mülazemet rûsuyla) ve Mekteb-i Sultânî'den mezun olanlar ile okulun rüşdiye şubesinden mezun olup da ulûm-ı riyâziye ve hikemiye derslerinden tam notun 2/3'sinden yüksek not almış olanlar, diploma tarihleri itibariyle bir yıl içerisinde müracaat etmeleri halinde, âliye şubesine sınavsız kabul edilecekti.⁷¹ Yapılan bu düzenleme ile Dârümuallimîn (en azından âliye şubesi itibariyle) yeniden yükseköğretim kurumu statüsüne kavuşmuştur.

1890'lı yıllarda sivil yükseköğretim kurumlarını, Dârümuallimîn'in Âliye şubesi ile birlikte, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane oluşturmaktaydı. İdâdî ve sultânî mezunları, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane dışındaki üç okula sınavsız olarak alınmaktaydı.⁷² Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye-i Şahane'ye ise Mülkiye-i Şahane İdâdîsi⁷³ mezunları doğrudan öğrenci olarak kabul edilmekteydi.⁷⁴

---

⁶⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 161, 162.

⁷⁰ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996, s. 21.

⁷¹ *S.N.M.U.*, 1316, ss. 130-132.

⁷² *A.g.e.*, s. 69, 83, 131.

⁷³ Bu okul, Maârif-i Umumiye Nizâmname'si'nden sonra, idâdîlerin açılmaması nedeniyle, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye öğrenci yetiştirmek için Mekteb-i Mülkiye dâhilinde açılmış olan okuldur. Mekteb-i Mülkiye İdâdîsi, 1900'de Mercan İdâdîsi ismiyle, yedi yıllık idâdîler statüsünde, Mekteb-i Mülkiye bünyesinden ayrılmıştır. F. Demirel, *a.g.t.*, s. 21.

⁷⁴ *S.N.M.U.*, 1316, s. 91.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ile birlikte, 1859 yılında öğrenim süresi iki yıl olarak açılmış olan, Mekteb-i Mülkiye'nin yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Öğrenim süresi beş yıla çıkarılan ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ismi verilen okulun ilk üç yılına rüşdiye mezunlarının, son iki yılına ise sultani mezunları ile o derece bilgiye sahip oldukları sınavla tespit edilenlerin kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. 1883 yılında yatılı hale getirilen okul II. Meşrutiyet'e kadar mevcut yapısını korumuştur.⁷⁵

Maârif-i Umumiye Nizâm-nâmesi'nden sonra hukuk öğretimi, önce Dârülfünûn-ı Osmânî, sonra Dârülfünûn-ı Sultânî bünyesinde teşkil edilen hukuk şubelerinde gerçekleştirilmek istenmişse de bu iki teşebbüsün de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine kesintiye uğramıştır. Bu iki başarısız girişimden sonra Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa'nın girişimiyle Adliye Nezâreti'ne bağlı olarak Mekteb-i Hukuk-ı Şahane kurulmuştur. 17 Haziran 1880 tarihinde öğretime başlayan okulun öğretim süresi üç yıldır. 1885 yılında okulun öğretim süresi dört yıla çıkarılmış ve idaresi Adliye Nezâreti'nden alınarak Maârif Nezâreti'ne verilmiştir. Okul, II. Meşrutiyet'e kadar eğitim öğretim faaliyetlerine müstakil olarak devam etmiştir.⁷⁶

1867 yılında, sivil tabip yetiştirmek ve tıp derslerini Türkçe vermek üzere Askeri Tıbbiye'nin içinde açılan özel sınıf, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'nin temelini oluşturmuştur. Bu sınıfın öğretim süresi başlangıçta beş yıl olarak tasarlanmışsa da sonradan, Askeri Tıbbiye'de olduğu gibi, altı yıla çıkarılmıştır. Rağbetin artıp öğrenci sayısının çoğalmasıyla birlikte, okula bir hazırlık sınıfı ilave edilmiş ve okulun öğretim süresi yedi yıla çıkarılmıştır. Öğrenci sayısının artmasıyla birlikte iki okulun bir arada devamı güçleşmiş olduğundan, okul 1872 yılında Askeri Tıbbiye'den ayrılarak müstakil hale getirilmiştir.⁷⁷ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane, II. Abdülhamid devri boyunca, yüksekokul statüsünde, öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.

Sultan II. Abdülhamid devrinde, üçüncü defa kesintiye uğrayan Dârülfünûn, yine aynı padişah zamanında, resmi olarak 31 Ağustos 1900 tarihinde, Dârülfünûn-ı Şâhâne adıyla dördüncü defa açılarak yükseköğretim kurumları arasındaki yerini almıştır.⁷⁸ Dârülfünûn-ı Şâhâne, Ulûm-ı Âliyye-i Diniyye, Ulûm-ı Riyâziyye ve Tabîiyye ile Edebiyat isimli üç şube olarak planlanmıştı. Ayrıca Mekteb-i Hukuk ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye de

⁷⁵ Unat, *a.g.e.*, s. 71,72.

⁷⁶ Unat, *a.g.e.*, s. 74, 75.

⁷⁷ Unat, *a.g.e.*, s. 73.

⁷⁸ İhsanoğlu, *a.g.m.*, s. 524.

Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin şubelerinden sayılmıştır. Dârülfünûn-ı Şâhâne'nin öğrenim süresi, Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye'de dört, diğer iki şubede üçer yıldır.⁷⁹ Ancak bir süre sonra Edebiyat Şubesi'nin süresi iki yıla indirilmiştir.⁸⁰ Böylece Hukuk ve Tıbbiye mekteplerinin de, resmen bağlanmamakla birlikte, dârülfünûnun tabii kolları addedilmesiyle, beş fakülteli modern Osmanlı üniversitesinin ilk sağlıklı kuruluşu gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Dârülfünûn'un herhangi bir şubesine giriş için öncelikle on sekiz yaşından büyük olmak gerekmektedir. Mekteb-i Sultânî, Ticaret Mektebi, Dârüşşafaka ve yedi senelik idâdî mezunu olmak veya o derece bilgiye sahip olduğunu sınavla ispat etmek Dârülfünûn'a giriş şartları arasında bulunmaktadır. Ancak Ulûm-ı Âliye-i Dîniyye Şubesi'ne girmek isteyen öğrenciler ayrıca sınava tabi tutulacaklardır. Şayet müracaat eden öğrenci sayısı, şubelere tahsis edilmiş kontenjandan fazla olursa o öğrenciler arasında bir eleme sınavı yapılması kararlaştırılan esaslar arasındadır.⁸²

D- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

II. Meşrutiyet döneminde özellikle ilköğretimin ve ortaöğretimin yapısında önemli değişikliklere gidilmiştir. 15 Ekim 1913 tarihinde kanunlaşan Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkati ile ibtidâî ve rüşdiye tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Böylece ilköğretim sisteminde, öğretim süresi altı yıl olan yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılandırmada ilköğretim, devre-i ulâ, devre-i mutavassıta ve devre-i âliye olmak üzere her biri ikişer yıl süreli üç kısma ayrılmıştır.⁸³ Bu devrelerden ilk ikisi eski ibtidâîlere karşılık zorunlu eğitim kapsamında tutulmuş, devre-i âliye ise rüşdiyelere denk kabul edilmiştir. Ancak bu yeni yapılanma vilayetlerin pek çoğunda uygulanamamış, rüşdiyeler eski varlıklarını devam ettirmişlerdi. Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkati'yle, ana mektepleri ve sıbyan sınıfları ile el işleri ve ihtiraf mektepleri de ilköğretim kurumları arasında sayılmıştır.⁸⁴

⁷⁹ S.N.M.U, 1319, s. 19.

⁸⁰ S.N.M.U, 1321, s. 67.

⁸¹ İhsanoğlu, a.g.m., s. 524;

⁸² S.N.M.U, 1319, s. 20.

⁸³ Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkati'de bu devreler, devre-i ibtidâiye (7 ve 8 yaşındaki çocuklar için), devre-i vasatiyye (9 ve 10 yaşındaki çocuklar için) ve devre-i âliye (11 ve 12 yaşındaki çocuklar için) olarak isimlendirilmiştir. *Düstur*, İkinci Tertip, C. 5, s. 807.

⁸⁴ Nurdoğan, a.g.t., s. 141, 262; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara 1996, s. 201, 213; "Tedrisât-ı İbtidâiye Kânun-ı Muvakkati", *Düstur*, İkinci Tertip, C. 5, ss. 804-823.

İbtidai ve rüşdiyelerin yapısında gerçekleştirilen bu değişiklikten sonra, beş ve yedi yıllık idadilerin yapısında da değişikliğe gidilmiştir. 1914 yılından itibaren ilk üç yılı rüşdiye son iki yılı idâdî müfredatına tabi olan beş senelik idâdiler ortadan kaldırılarak üç ibtidâî, bir ihzârî, yani hazırlık ve iki idâdî sınıfından oluşan yeni bir sisteme geçilmiştir. Bu yeni yapının idâdî kısmı da zirâî, ticârî, sînâî ve umûmî olmak üzere dört şubeye ayrılmıştır. Bu yeni yapı beş yıllık idâdileri meslek okulları haline getirmekteydi. Yedi yıllık idâdiler ise 1913-1914 ders yılı itibariyle sultâniye çevrilmişlerdir. Aslında idâdilerin sultâniye çevrilmesi 1910 yılında kararlaştırılmış ve o tarihte on iki idâdî sultâniye çevrilmişti.⁸⁵ 1913-1914 ders yılından itibaren, ortaöğretim kurumlarını sultânîler oluşturmaya başladı. Yeni sultânîlerin öğretim süresi on iki yıldır. İlk beş yıl ibtidâî sınıflardır. Sonraki yedi yıl tâlî sınıflar olarak adlandırılıyordu. Tâlî sınıflar, dördü birinci, üçü ikinci olmak üzere iki devreye ayrılıyordu. İkinci devre de fen ve edebiyat olmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Sultânîlerin ibtidâî kısmının birinci sınıfına yedi veya sekiz yaşındaki çocuklar kabul edilmekteydi. Tâlî kısmın, birinci sınıfına on iki ile on dört, ikinci devre birinci sınıfına ise on altı ile on sekiz yaşlarındaki öğrenciler kabul edilmekteydi.⁸⁶

II. Meşrutiyet sonrasında, yükseköğretim kurumları bir takım değişikliklerle birlikte mevcut yapılarını muhafaza etmişlerdir. Öncelikle yapısında meydana gelen birçok değişikliğe rağmen, Dârülmualimîn-i Âliye yükseköğretim kurumu olma hüviyetini korumuştur. Hatta Maârif Nezâreti, 1912 yılında, yayınlanan bir irade-i seniyye ile Dârülmualimîn-i Âliye'ye aynı adla yükseköğretim statüsü vermiştir.⁸⁷

II. Meşrutiyet'ten sonra Dârülfünûn-ı Şâhâne, Tıp ve Hukuk fakültelerini de bünyesine katmıştır. Ayrıca Ulûm-ı Riyâziyye ve Tabîyye şubesi iki ayrı şube haline getirilmiştir. Böylece Dârülfünûn-ı Şâhâne, Ulûm-ı Diniyye, Ulûm-ı Edebiyye, Hukuk, Riyâziyye, Tabîyye ve Tıp fakültesinden oluşan altı şubeli bir yapıda yükseköğretim kurumu hüviyetini devam ettirmiştir. Mekteb-i Mülkiye, yine müstakil olarak, yükseköğretim kurumları arasındaki yerini korumuştur. Bunlardan başka 1909-1910 ders yılı itibariyle, Ticaret Mektebi ve Sanâyi-i Nefîse Mektebi de yükseköğretim kurumları arasında bulunmaktadır.⁸⁸

⁸⁵ F. Demirel, a.g.t., ss. 54-56.

⁸⁶ *Mekâtib-i Sultâniye Talîmâtname*, İstanbul, 1329, s. 3, 4; Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul, 1938, s. 15.

⁸⁷ Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen...* s. 26.

⁸⁸ *Dersâdet ve Vilâyâtta Kâim Mekâtib-i Resmîye ve Husûsiyye ve Dersâdet'te Bulunan Medâris-i İslâmî'ye ile Kütüphanelere Dair İstatistik Mecmûasıdır*, Matbaa-i Amire, 1327, s. 7, 11, 13.

1913-1914 ders yılı itibariyle Dârülfünûn şubeleriyle birlikte on yedi yükseköğretim kurumu zikredilmektedir. Bunlar: Dârülfünûn Ulûm-ı Şeriyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Edebiyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Tabîiyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Riyâziyyat Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Hukuk Şubesi, Tıp Fakültesi, Konya Hukuk Mektebi, Beyrut Hukuk Mektebi, Bağdad Hukuk Mektebi, Eczacı Mektebi, Dişçi Mektebi, Şam Tıbbiyesi, Mekteb-i Mülkiye, Dârümuallimîn-i Âliye, Dârümuallimât-ı Âliye, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Resim Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Mimari Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Hakk (oyma) Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Heykeltıraş Şubesi, Ticaret Mekteb-i Âlîsi.⁸⁹ Elbette ki yukarıda zikredilen kurumlardan başka, çeşitli nezâretlere bağlı yükseköğretim kurumları da mevcuttur.⁹⁰

SONUÇ

Klasik Osmanlı eğitim müesseseleri dışındaki ilk sivil öğretim kurumları Sultan II. Mahmud tarafından teşkil edilmiştir. Rüşdiye ismi verilen ilk örnekler, mevcut sıbyan mekteplerinden daha üst düzeyde öğretim yapmak üzere tasarlanmıştır. Tanzimat döneminin başlarında (1846), sivil öğretim kurumları için ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde bir hiyerarşik yapı tasarlanmıştır. Ancak 1869 yılına kadar, Dârülfünûn'un sağlıklı bir şekilde açılmaması ve tarihi süreçte açılmış, rüşdiyelerin üzerinde öğretim yapan okullar ile rüşdiyeler arasında bir bağ kurulamaması gibi nedenlerle, 1846 yılında planlanan sivil öğretim kurumları arasında hiyerarşik yapı oluşturma girişimi başarıya ulaşmamıştır. 1869 yılında yürürlüğe giren Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi, eğitim öğretim alanında pek çok yenilik getirdiği gibi yeni öğretim kurumlarının kurulması ve bu kurumlar arasındaki hiyerarşi için bir dönüm noktası olmuştur. Nizâmnâme ile iki kademedен oluşan bir ilköğretim (sıbyan ve rüşdiye mektepleri), yine iki kademedен oluşan bir ortaöğretim (idâdî ve sultânî) ve yükseköğretim (Dârümuallimîn, Dârümuallimât, çeşitli fen ve sanayi mektepleri ile dârülfünûn) şeklinde bir hiyerarşi oluşturulması planlanmıştır. Ancak Nizâmnâme ile alınan kararların tamamı Tanzimat dönemi içerisinde uygulamaya konulamamıştır. Dönem içerisinde, ortaöğretimin ilk kademesini oluşturması planlanan idâdîler yalnızca iki örnekle kalmıştır. Ortaöğretimin ikinci kademesi içinse

⁸⁹ 1329-1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiye İhsâiyyât Mecmûasıdır, Haritalı Olarak İkinci Defa Neşredilmiştir, Matbaa-i Amire, 1336, s. 75.

⁹⁰ Bakınız: A.g.e., ss. 81-90; Ergün, a.g.e., ss. 286-297.

Galatasaray Sultânîsi tek örnek olarak kalmıştır. Nizâmnamenin yükseköğretim kararları da tam anlamıyla uygulanamamıştır. Tanzimat dönemi kararları ancak Sultan II. Abdülhamid'in maârif alanındaki reformları ile uygulamaya konulabilmektedir. Elbette ki Sultan II. Abdülhamid'in maârif alanındaki reformları, Tanzimat döneminde alınan kararlarla sınırlı değildir. Bu dönemde ilköğretim kurumları büyük oranda ülke geneline yaygınlaştırılmış, ortaöğretimin birinci kademesini oluşturan ve yalnızca iki örneği açılmış idâdîlerin sayısı artırılarak her vilayette bu okullar tesis ettirilmiştir. Yine, ortaöğretimin ikinci kademesi olarak açılması kararlaştırılmış sultanilerin yerine, yedi senelik idâdîler teşkil edilmiş ve hemen her vilayet merkezinde bu okullardan bir tane açılmıştır. O dönemdeki sivil yükseköğretim ise Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Hukuk ve Dârülfünûn-ı Şâhâne ile gerçekleştirilmiştir. Böylece Sultan II. Abdülhamid döneminde, çeşitli kademelerden oluşan sivil öğretim kurumlarının teşkili gerçekleştirilmiş ve bu kurumlar arasındaki hiyerarşik bağ sağlanabilmektedir. II. Meşrutiyet döneminde ise sivil öğretim kurumlarının yapısı ve hiyerarşisi, temel özellikler bozulmadan, değişikliğe uğramıştır. Sultan II. Mahmud ile başlayan yeni tarzda sivil öğretim müesseselerinin kurulması ve bu müesseseler arasındaki hiyerarşi oluşumu, Tanzimat döneminde şekillenmiş ve Sultan II. Abdülhamid döneminde tam anlamıyla uygulamaya konulmuştur. Maârif alanında oluşturulan bu yapı, II. Meşrutiyet döneminde yapılan değişikliklerle birlikte, cumhuriyet sonrası eğitim sisteminin de temellerini oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- 1329–1330 Senesine Mahsus Maârif-i Umumiye İhsâiyyât Mecmuasıdır, Matbaa-i Amire, 1336.
- Akyıldız A., 1993. Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, İstanbul.
- Akyüz, Y., 2004. Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2004, Ankara, Eylül.
- Berkes, N., 2002. Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul.
- Beydilli, K., 2006. "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA), XXXI, İstanbul, 514-516.
- _____, 2006. "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXI, İstanbul, 516-518.

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ. DH (İrade-i Dâhiliye), MF. MKT (Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı), Y. EE (Yıldız Esas Evrakı)
- Zeki, Ç., 2009, "II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve Reformları", Turkish Studies, Vol. 4/8 (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Erzincan, 838-865.
- _____, 1988. Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Demirel, F., 2010. Mekteb-i İdâdî, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Demirel M., 2009. "Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif", Middle Eastern Studies, Volume 45, Issue 3, 507-516.
- _____, 2002. "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", Türkler, XV, Ankara, 44-44-60.
- Dersaâdet ve Vilâyâtta Kâin Mekâtib-i Resmiye ve Hususiyeye ve Dersaâdet'te Bulunan Medâris-i İslâmi'ye ile Kütüphanelere Dair İstatistik Mecmuâsıdır, Matbaa-i Amire, 1327.
- Düstur, II. Tertip, C. 6.
- Engin, V., 2003. Mekteb-i Sultani, İstanbul.
- Ergin, O., 1940. Türkiye Maârif Tarihi, II, İstanbul.
- Ergün, M., 1996. İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, Ankara.
- Fortna, B., 2005. C., Mekteb-i Hümayûn (Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim), Çeviren: Pelin Siral, İstanbul.
- İhsanoğlu, E., 2010. Dârülfünun (Osmanlı'da kültürel modernleşmenin odağı), C. 1, İstanbul.
- _____, 1991. "Dârülfünun", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VIII, (İstanbul, 1993). Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, 521-525.
- Kuran, E., 1997. "Said Paşa", İslam Ansiklopedisi, X, Eskişehir, 82-86.
- Kutlu, Ş., 1977. Sadrazam Sait Paşa Anılar, İstanbul.
- Lewis, B., 1996. Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara.

- Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi, Matbaa-i Amire, 1286.
- Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı, Yayına Hazırlayanlar: M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver, Ankara, 2002.
- Mardin, Ş., 1997. Türk Modernleşmesi, İstanbul.
- Mekâtib-i Sultâniye Talimât-nâmesi, İstanbul, 1329.
- Nurdoğan A, M., 2005. Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ortaylı, İ., 2007. Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Ankara.
- Öztürk, C., 1996. Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, Ankara.
- _____, 1998. Türkiye’de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar, İstanbul.
- Said, P., 1328. Said Paşa’nın Hatıratı, I, Dersaadet.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, (H. 1316, 1317, 1319, 1321)
- Somel, S.A., 2010. Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) (İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin), İstanbul.
- Sungu, İ., 1941. “Mekteb-i Maârif-i Adliyenin Tesisi”, Tarih Vesikaları Dergisi, 1/3, 212.225.
- Tekeli, İ., İlkin, S., 1999. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara.
- Unat F.R., 1964. Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, Ankara.
- Yücel, H.A., 1938. Türkiye’de Orta Öğretim, İstanbul.
- Zürcher, E.J., 1995., Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul.

Başvuru: 11.7.2012

Yayına Kabul: 25.9.2012